

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2022
LXIV. ÉVFOLYAM

---

3. SZÁM

W. Pohl – J. Krause– Vida T. – P. J. Geary
Integrált genetika

Gloviczki Ráhel
A középkori magyar királykoronázás

Kádas István
Katonaságmegváltás és rendkívüli adó Hunyadi Mátyás uralma elején

---

Fóti Miklós
Mikla puszta várossá válása 1578-ban

Tóth Gergely
Bél Mátyás elfeledett önéletrajza 1746-ból

Hantos-Varga Márta
Avítt antijudaizmus és modern fajelmélet között

Csapody Tamás
A cservenkai exhumálások története

Kiss Rita
Az 1956-os magyar menekültek beilleszkedése Bajorországban

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:*
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>

A 2022-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIV. évfolyam, 2022. 3. szám

TANULMÁNYOK

Walter Pohl – Johannes Krause – Vida Tivadar – Patrick J. Geary Az 5–9. századi Kelet-Közép-Európa integratív archaeogenetikai, régészeti és történeti vizsgálata, Kr. u. 400–900. A HistoGenes 856453 ERC-Synergy Grant	341
Gloviczki Ráhel A középkori magyar királykoronázás összeurópai kontextusban	355
Kádas István Amikor megváltás az adó. Katonaságmegváltás és rendkívüli adó Hunyadi Mátyás uralma elején (1458–1466)	383
Fóti Miklós Egy szokatlan demográfiai jelenség és háttere a szegedi szandzsák területéről. Mikla puszta hirtelen várossá válása 1578-ban	403
Tóth Gergely Egy hungarus értelmiségi pályafutásának tipikus és egyedi vonásai. Bél Mátyás elfeledett (ön)életrajza	417
Hantos-Varga Márta Avítt antijudaizmus és modern fajelmélet között. Katolikus szerzők zsidóellenes argumentációjának szürke zónája	447
Csapody Tamás A cservenkai exhumálások története	481
Kiss Rita Az 1956-os magyar menekültek beilleszkedése Bajorországban	513
ADATTÁR	
Kádár Zsófia – B. Székely Dorottya Piroska Adattár a 17. századi magyar országgyűléseken szereplő egyháziakról	533
MÉRLEG	
Varga Balázs Győr város monográfiáinak története a dualizmus korától napjainkig	627

EGY SZOKATLAN DEMOGRÁFIAI JELENSÉG ÉS HÁTTERE
A SZEGEDI SZANDZSÁK TERÜLETÉRŐL
Mikla puszta hirtelen várossá válása 1578-ban

FÓTI MIKLÓS

AN UNUSUAL DEMOGRAPHIC PHENOMENON AND ITS BACKGROUND
IN THE TERRITORY OF THE SANCAK OF SZEGED

The Sudden Transformation of Mikla into a Town in 1578

In 1578, a deserted place called Mikla (*nahiye* of Solt) was suddenly turned into a town by the influx of Hungarian *reayas* from three surrounding villages. The *kadi* of Kalocsa decreed that the missing population in these villages should be covered by pastoralist nomads (*haymane*) from two deserts belonging to the *nahiye* of Szabadka. The study explores the background of this semi-nomadic population, which was unregistered in the surveys of the *sancak*, thus remained almost invisible for the researchers. It examines the role of the *haymanes* in the organisations of peasant-soldiers of the Ottoman Empire, among the *yürüks* and *voynuks*. It reveals the Vlach origin of the semi-nomadic population in Southern Hungary, and their migration from the Vlach areas of the Northern Balkans.

Keywords: *sancak* of Szeged, Ottoman peasant-soldiers, Vlachs, semi-nomadic population

---

A hódoltság területén működött mintegy harminc szandzsákra vonatkozó kataszteri iratok (szandzsák-összeírások, timár-jegyzékek, birtokadományozási naplók, fejadó-jegyzékek) szisztematikus, adatbázisszerű feldolgozása 2014-ben kezdődött a Magyar Nemzeti Levéltár és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete közös oszmán defter-adatbázis projektjének keretében.¹ 2020-ban került sor az eddigi legdélibb, a határvidék viszonyaitól mind népessége, településhálózata, mind pedig adózási kérdései tekintetében jelentősen eltérő szegedi szandzsákra vonatkozó összeírások feldolgozására. Mivel a munka során négy szandzsák-összeírás (*tahrir defteri*), nyolc fejadó-defter

---

Fóti Miklós, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI, Turkológiai osztály. Ez a tanulmány az NKFIH – OTKA K 132475 és 132609 számú konzorcialis projekt (A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidéki kataszteri iratainak [tapu-defter] feldolgozása. II.) támogatásával valósult meg.

¹ A projekt bemutatását lásd *Catastrum* 8 (2021) 2. sz. 57–61. [Szakmai beszámoló az első évről (2019–2020)], Sz. Simon Éva et al: Databases of Cadastral Surveys (*Tapu Defteris*) of Ottoman Hungary and its Frontier Zones (16–17th c.). *Archivum Ottomanicum* 37 (2020) 259–272.

(*cizye defteri*) és számos birtokadományozási napló (*ruznamçe defteri*) vizsgálata valósult meg, így várható volt, hogy különböző, a kutatók érdeklődését felkeltő jelenségek magyarázatát is megtalálhatjuk a defterek párhuzamos feldolgozása közben. A munkálatok során kezdetben a terület történeti földrajzi kérdéseire fókuszáltunk, a török kori településhálózat rekonstrukciójára,² ám már ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy a településviszonyok átrendeződése nem érthető meg a népességre vonatkozó információk vizsgálata nélkül. A terület déli náhijéi (zombori, bácsi, titeli, részben a szabadkai) teljes vagy közel teljes népességcserén mentek keresztül, az 1520–1522 közötti, Bács és Bodrog vármegyékre vonatkozó tizedjegyzékekben szereplő magyar jobbágyok helyét rác-vlah eredetű népesség foglalta el. A balkáni betelepülőkre számított az oszmán igazgatás a magyarok lakta északibb náhijék, illetve a dunántúli területek konszolidálásában, különböző közbiztonsággal kapcsolatos helyzetek – elsősorban fontosabb utak, hidak biztosítása – megoldásában. Amikor a jelen tanulmány tárgyát képező Mikla helység (solti náhije) népességgyarapodása először feltűnt számomra, még nem sejtettem, hogy a mögötte rejlő betelepülési folyamatok feltárásával a hódoltság déli részén meghonosodott katonaparaszti szervezet működési mechanizmusába fogunk minden eddiginél mélyebben belelátni, és megérteni, hogyan használta fel az Oszmán Birodalom a Balkán északi részének rác-vlah katonaparaszti rétegét az új hódítások benépesítésére.

Mikla puszta felemelkedése

Első lépésként ismerkedjünk meg a vizsgált helységgel, Miklával, és a rá vonatkozó adatokkal a török defterekben. Mikla neve már a legelső szandzsák-összeírásban, 1546-ban felbukkan pusztaként (*mezra'a*) Uszód falu kezén. Nyilvánvaló, hogy a Duna menti Uszód ártéri fekvése miatt kénytelen volt távolabbi földeket, így Miklát művelni. A következő összeírásban (1560) már három falu műveli Miklát: az egyik változatlanul Uszód, de ezen felül Harta és Pataj [Dunapataj] osztozik a területen. Pataj városával kapcsolatban meg is indokolják, miért került kezére Mikla (illetve még egy puszta, Inám): „az említett városnak kevés földje van, ezért szántói az említett pusztákon találhatóak” [„varoş-ı mezburun zira'at yerleri kalil olub eker zira'atları mezra'a-ı mezbure üzerindedür”].³ Mikla tehát közös szántóterületként szolgált három helység számára. Földjei igen termékenyek lehetnek, ezt tükrözi a megállapított adó mértéke is, ami szokatlanul magas egy egyszerű pusztához képest: 1560-ban 7416 akcse, 1570-ben pedig 6095 akcse adót fizetett. Utóbbi defterben nem nevezik meg művelőit, de az előbbi helységekre gyanakodhatunk, azzal a különbséggel, hogy talán a távolabbi Uszód elveszítette művelési jogát, ezért csökkent némileg a kirótt összeg.

² Fóti Miklós – Pánya István: *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján. A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban*. Bp., 2022. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak); Fóti Miklós: *A zombori náhije Varjas települései a török defterekben és azok középkori előzményei. Keletkutatás* (2021) tavasz 115–126.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul). Tapu-tahrir defterleri (= BOA TTd) 332. 117.

Ezt követi az utolsó szandzsák-összeírás 1578-ból, melynek meglehetősen pontos adata készített e tanulmány megírására: 1578-ban Miklát városnak nevezi az írnok (*Varoş-i Mikla*), jelentékenynek számító 48 hányni népességgel és 22 500 akcse kivetett adóösszeggel. A Duna–Tisza közének déli részén már az is egyedülálló jelenség, hogy egy pusztából város lesz, de még inkább páratlan, hogy az magyar népesség betelepülése révén keletkezett.

Mi lehetett ennek a hirtelen népességgyarapodásnak az oka? A magyarázatot nyilván a felsorolt ráják neveinek vizsgálatával kísérhetjük meg kideríteni. Első pillantásra látszik, hogy kizárólag magyar neveket találunk az új keletű városban. Mivel a magyar nevek egyedibbek és így jobban visszakövethetők, mint a muszlim vagy szláv nevek, jó eséllyel beazonosíthatjuk őket, feltéve ha a szandzsákon, illetve a náhijén belül történt a népességmozgás.⁴ Néhány markánsabb név vizsgálata már első próbálkozásra nem várt eredményt mutatott: számos nevet kétszer írtak össze 1578-ban, egyszer Miklánál, egyszer pedig Szenkirál falunál, mely Mikla déli szomszédságában található.⁵

Érdeemes további forrásokat bevonni a kérdés tisztázásába: a fejadó-defterekben (*cizye defteri*) szokás volt a népességet érintő változásokat egy-egy, a név fölél ferdén írt – többnyire perzsa – szó formájában rögzíteni (például *mürde* 'meghalt', *na-tüvan* 'erőtlen, gyenge', *fakir* 'szegény', *gürihite* 'elszökött', *der karye-i* [...] *mütemekkin şüd* ' [...] faluba telepedett le', *papazdur alınmadı* 'pap lévén nem vétetett adólajstromba', *nev-yafte* 'újonnan talált [rája]', *be-cay-i biraderes* 'fivére helyett', *sipahi olub gitmişdür* 'szpáhi lett, távozott'). A szegedi szandzsák esetében ilyen megjegyzésekkel főleg a török berendezkedés kiépítésének kezdetén lehet találkozni, amikor a török összeírók az adó behajtását megnehezítő, vagy egyenesen ellehetetlenítő esetekben éltek e gyakorlattal.⁶ A szandzsák felállítását követő nagyarányú népességmozgás 1560 körül véget ért, ekkorra az ilyenfajta megjegyzések is eltűntek. Szerencsés módon rendelkezünk egy olyan fejadó-defterrel,⁷ mely 1580-ból származik, tehát alig két évvel a Miklát várossá emelő szandzsák-összeírás után készült, a népességet érintő változások rögzítésével. A solti náhije településeinek áttekintése nem várt eredményre vezetett: egyes neveknél a *mükerrer*, vagyis 'ismételten (összeírva)' kifejezés állt, sőt három falunál kétféle háne-számmal találkozunk, mintha azok egyfajta elszámolást jeleznének: az egyik falu éppen az említett Szentkirály, ahol a népesség 23 háne,

⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a szegedi szandzsák 1578-as összeírása, melynek félkész, számos hibát tartalmazó változatát Halasi-Kun Tibor turkológus készítette el, majd Hóvári János közvetítésével került a BTK TTI birtokába, jelen tanulmány oszmaniista szerzője már „digitalizálta”, így bármely rája nevének kikeresése és sorsának nyomon követése a szandzsák határain belül lehetségessé vált.

⁵ Mikoviny Sam[uel]: *Mappa Partis Regni Hungariae, qua Jazyges, Cumani Maiores et Minores continentur*. 1731. (Hadtörténeti Intézet és Múzeum. B IX. a. 624. Pr. Sz. Király, Pataj és Mikla között ábrázolva. II. katonai felmérés. Pusztá Felső Szent Király és Pusztá Alsó Szent Király. <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/>.)

⁶ Így az 1553-ból származó fejadó-defterünk (österreichische Nationalbibliothek [= ÖNB] Mxt 603.) rendkívül gyakran, az újonnan érkezett szláv rája neve mellett a *gürihite* 'elmenekült' kifejezést tünteti fel. Szent Lőrincen [középkori Hajszentlőrinc] például csak a *primikür* és egy rája maradt, a többi öt nevet 'megszökött' megjegyzéssel látták el. Más falvaknál – Mise, Páka – a teljes lakosság szökött el. Kuzsdin falu mellé beírják, hogy teljes népessége elmenekült, de neveiket felsorolják.

⁷ ÖNB Mxt 531. (Mikrofilm száma: 1245.)

ami alá hozzátették: *biha hane-i mükerrer* 10, [=] 13. Vagyis a teljes 23 hánéból ismételtlen összeírva 10 háne, melynek levonása után kijön a falu tényleges lakossága, azaz 13 háne.

Szentkirályon kívül még két falunál bukkanunk ismételtlen összeírt nevekre. Bátyán 5 név (Fajsi Gáspár, Izséri Pető, Nagy István, Sági János, Sági Pál), Nádason pedig 2 név (Nagy Anbrus, Jakob Antal) fölél helyezett az írnök egy olyan megjegyzést (*der kenar*), mely szerint e nevek ismételtlen kerültek rögzítésre. Ezeket a rájákat mind meg is találhatjuk az újonnan keletkezett város, Mikla lakói között.

Az első feltett kérdést – azaz honnan származik Mikla város népessége – tehát megválaszoltuk. Azonban további szokatlan elemeket is tartalmaz a vizsgált fejadó-defter. Az utolsóként összeírt falu után, amely éppen az előbb említett Szenkirál volt, a kádi hitelesítő formulája és pecsétje következik, majd egy elsőre értelmezhetetlen bejegyzésként két, a szabadkai náhijébe tartozó helység lakóit írják össze: „Tompá, tartozik Szabadkához, 10 háne”, „Máda, tartozik Szabadkához, 7 háne”. Ezt egy újabb hitelesítő záradék követi a kádi részéről, néhány soros magyarázat kíséretében, mely egyedülálló módon világítja meg a helyzetet: „A boldogságos pasa – könnyítse meg Allah, amit ő akar – őjelességének nemes parancsából az ismételtlen összeírt 17 háne pótlására e két említett pusztá [azaz Máda és Tompa] hajmánéi összeíratlak, a kalocsai kádi előterjesztése szerint” [„Sahib-i sa’adet paşa – yessera’l-lahu ma-yeşa – hazretlerinin emr-i şerifiyle mükerrer olan on yedi haneve bedel bu zikr olunan iki kit’a mezra’anun haymanesi tahrir olundi ber muceb-i ‘arz-i kadı-i Kalaca”]. E kulcsfontosságú mondatban annyi információ van, hogy ezeket most egyenként elemeznünk kell. Első lépésként ellenőrizzük, hogy mit mond az 1578-as összeírás a szabadkai náhije említett két helységéről: Máda pusztát, mely Mélykút közelében található – valószínűleg a művelője is Mélykút lehet –, jelentéktelen, 1200 akcsés bevétellel rendelkező, lakatlan pusztaként írták össze. Legalábbis egyetlen ráját sem sorolnak fel, amin nincs mit csodálkozni, hiszen eddigi ismereteink szerint a puszták mind lakatlanok. Tompa nevével csak a korábbi, 1570-es defterben találkozunk: öt megnevezett szállással, ezek magyar neve mutatja, hogy a szegedi polgárok állattartásra szolgáló szállásai lehettek, egy majorsággal (*çiftlik*), mely Ibrahim aga kezén van, valamint egy kulcsfontosságú megjegyzéssel: *hali ez ra’iyyet*, azaz ’ráják nélkül’. Ez utóbbi egy terminus, amelynek speciális jelentését csak a Mikláról szóló esettanulmány révén sikerült megérteni. A tanulmányozott területen a puszták két kategóriába sorolhatók: egy részük esetében megjegyzik, hogy ráják nélküli, más – természetesen szintén lakatlannak tűnő – puszták után pedig nem áll ez a kifejezés. Világossá vált, hogy az oszmán adminisztráció számára kétféle pusztá létezett: a lakott, de regisztrálatlan népességgel rendelkező és a ténylegesen lakatlan. Fontos hangsúlyozni, hogy a ’ráják nélkül’ kifejezés, mint azt Sz. Simon Éva kutatásaiból ismerjük, teljesen mást jelentett a dunántúli peremvidéken.⁸ Ott ugyanis a ráják nélkül összeírt települések általában a vizsgált terület még hódolatlan,

⁸ Sz. Simon Éva: A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében. Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 99.; Uő: *Oszmán terjeszkedés Zala Megyében a 16. század második felében. Egy szandzsák-összeírás összehasonlító elemzésének lehetőségei és tanulságai*. Bp., 2011. 92–94. [Doktori disszertáció.]

adót nem fizető (illetve csak magyar részre fizető) határán feküdtek.⁹ A kanizsai náhije területén például főleg olyan hódolatlan, ugyanakkor lakott településre használták, melyek csak az oszmán adóztatás szempontjából voltak adóalany nélküliek.¹⁰

Visszatérve a fejadó-defter végén található sorok értelmezéséhez, kiderült, hogy Tompa és Máda puszták 1580-ban nem lakatlanok, sőt összesen 17 hánényi hajmáne népesség lakja, akiket név szerint felsorolnak. Sorsukról rendelkezik a kádi, amikor elköltözteti őket a távolabbi solti náhijéba, Szentkirály, Bátya és Nádasd falvakba, pótolva ezzel a Miklára felköltözött magyarok helyét.

Félnomád népesség a szegedi szandzsákban

Összegezzük eddigi ismereteinket. A Miklába váratlan és spontán módon felköltöző magyaroknak köszönhetően megtudtuk, hogy a puszták nem mind lakatlanok, szükség esetén van egy olyan tartalék egyes pusztákon, ahonnan pótolható a népesség. Következő lépésünk szükségszerűen az lesz, hogy fel kell derítenünk e láthatatlan népesség hátterét. A legfontosabbat, a nevüket maga a kádi bejegyzése elárulja, amikor Tompa és Máda hajmánéi összeírásáról beszél. Kik ezek a hajmáne, többnyire perzsa többes számban hajmánégáknak nevezett alattvalók? Létezésükről eddig is tudtunk, egy adónem feltüntetése utalt jelenlétükre a pusztákon: a hajmánék iszpendzse adója (*ispence-i haymanegan*).¹¹ A rájákhöz hasonló név szerinti összeírás azonban nem készült róluk. Káldy-Nagy Gyula a vándorsátrazók adójának nevezi az általuk fizetett adónemet,¹² alighanem azért, mert az arab *hayme* szó sátor jelentéssel bír. Oliver Jens Schmitt *Zeltbewohner* [sátorlakók] névvel illeti őket és vlah származásukat hangsúlyozza a Balkánon.¹³ A birodalom ázsiai területein is találtunk egy adatot, mely jelenlétüket szemléletesen mutatja meg: az aleppói (Haleb) szandzsák Mezra'a-i Şeyh nevű települését – mely neve alapján eredetileg puszta (*mezra'a*) lehetett – hajmánék közössége (*cema'at-i haymane*) lakja.¹⁴ Itt természetesen török vagy kurd nomádokról van szó, míg a Balkán északi részén szláv–vlah legeltető népességgel kell számolnunk. Utóbbiaknál szerencsésebb félnomádokról beszélni, mivel esetükben csak szezonális vándorlásról van szó téli és nyári szállásterületeik között. Téli szállásuk idővel állandó faluhellyé vált.¹⁵

⁹ Sz. Simon: *Oszmán terjeszkedés Zala Megyében*, 92.

¹⁰ Uo. 93. Sz. Simon Éva „oszmán igényterületek” elnevezés használatát javasolja ezekre a régiókra. Uo. 94.

¹¹ „Említésre méltó, hogy a dél-magyarországi szandzsákokban a szláv hajmánék (nomádok) kapuadó helyett iszpendzse adót fizettek.” Halil İnalçık: *Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu*. [A ráják adónemei az Oszmánoknál.] *Bellefen* 23 (1959) 606.

¹² Káldy-Nagy Gyula: *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*. Szeged, 2008. (Dél-Alföldi Évszázadok 24) Passim.

¹³ *Herrschaft und Politik in Südosteuropa von 1300 bis 1800*. Ed. Oliver Jens Schmitt. Berlin–Boston, 2021. 532.

¹⁴ 397 Numaralı Haleb Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (943/1536). I. Dizin ve Transkripsiyon. [Az aleppói livâ 397. számú részletes összeírása (943/1536). I. Mutató és átírás]. Ankara, 2010. 232.

¹⁵ Miloš Luković: *Zakon Vlahom (Ius Valachicum) in the Charters Issued to Serbian Medieval Monasteries and Kanuns Regarding Vlachs in the Early Ottoman Tax Registers (Defters)*. *Balkanica Posnaniensia* 22 (2015) 32., 36.

Mivel Tompa és Máda esetében megadják a neveiket, így egyértelműen kijelenthetjük, hogy mindegyikük átlagos szláv neveket visel. Ám feltűnően sokuk második nevéként a *doselac*, azaz telepes, újonnan érkezett szó szerepel, amely szandzsákunkban a magyarság helyét kitöltő szláv népesség egészénél elterjedtnek számított. Sőt, Máda esetében mindegyikük neve után ez áll (Vuk doszelác, Iván doszelác, Radoje doszelác, Radován doszelác, Nikola doszelác, Jován doszelác). Arra következtethetünk ebből, hogy mindannyian újonnan érkeztek, letelepedés céljából, majd a nevezett pusztákon várták sorsuk rendezését. Láthatatlan és összeíratlan népességként ülték meg a pusztákat, és a török források csak a legkritkább esetben tesznek róluk említést. Mikla hirtelen betelepülése ily módon páratlan betekintést enged a hódoltság déli felének kolonizációjába, illetve a rác-vlah népesség vándorlásába.

Tegyünk egy kisebb kitérőt, tekintsük át, mit tud a szakirodalom az Oszmán Birodalom nomád-félnomád népességéről. Széleskörűen kutatott és ismert jelenség, hogy az állam felhasználta előbb Anatólia nomád törzseit (akiket turkománoknak, illetve jürüköknek neveznek) lakatlan területek, puszták benépesítésére,¹⁶ bizonyos adók alóli mentesség ellenében. A Balkán-félszigeten, különösen annak északi részén, a jürük szervezetbe adaptálták az itt talált szláv katonaparaszti rendszert.

A jürük szervezet alapját az *ocak*nak nevezett katonaállítási egységek képezték,¹⁷ melyek II. Mehmed idejében 24 emberből álltak. Hadjárat idején a katonai szolgálatot négyen látták el, egymást váltva: egyiküket *eşküncinek* (bevonuló, hadba vonuló), a másik hármat pedig *çatalok*nak (váltótársak, tulajdonképpen szolgálaton kívüli *eşküncik*) hívták. A többiek *yamakok* (segítő) voltak, akik hadjárat idején 50 akcséval tartoztak hozzájárulni az *eşküncik* ellátásához, felszereléséhez. A későbbiekben a törvénykönyvek (*kanunname*) a rendszer kisebb változásait mutatják, de tanulmányunk tárgya szempontjából nem ez az érdekes, hanem az a tényező, hogy nem minden jürük volt a katonai szervezet része. Mehmed T. Gökbilgin hívta fel a figyelmet arra, hogy a róluk vezetett jürük defterekben gyakran szükség volt kiegészíteni az odszakokat regisztrálatlanok (*serbest haymane*, azaz szabad hajmánék) közül. A gülnari kazában összeírt Bozkırlı nomádokat egyenesen két közösség (*cema'at*) formájában jegyezték be: Bozkırlı jürükök és hajmánék.¹⁸

¹⁶ Cengiz Orhonlu: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü: 1691-1696*. [A nomád törzsek letelepítésének kísérlete az Oszmán Birodalomban, 1691-1696.] İstanbul, 1963.; Yusuf Halaçoğlu: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. [A letelepítés politikája és a törzsek letelepítése a 18. századi Oszmán Birodalomban.] Ankara, 1997.; Onur Usta – Oktay Özel: Sedentarization of the Turcomans in 16th Century Cappadocia. Kayseri, 1480-1584. In: *Between Religion and Language. Turkish-speaking Christians, Jews and Greek-speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire*. Ed. Balta Evangelia – Mehmet Ölmez. İstanbul, 2011. 153-184.

¹⁷ Pál Fodor: Ottoman Warfare, 1300-1453. In: *The Cambridge History of Turkey*. I-IV. Ed. Kate Fleet – Reşat Kasaba – Suraiya N. Faroqhi. Cambridge, 2006-2012. I. (Byzantium to Turkey, 1071-1453) 213-214.

¹⁸ Doğan Yörük – Onur Kabak: XVI. Yüzyıl Anadoluşunda Bozkır/lı Cemaatleri/Bozkır/lı Community in Anatólia in the XVıth Century. In: *Uluslararası Sempozyum. Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016)*. Ed. Hasan Bahar et al. Konya, 2016. (Institute of Turcology Studies Publications 9) 801.

Létezett tehát egy összeíratlan, de hadra fogható népesség, melyből szükség esetén ki tudták egészíteni a jürükök csapatait.¹⁹ Ez a tény számos *mühimme defteri* bejegyzésből is kiderül.²⁰ Hajmáne néven tehát azokat a defteren kívüli jürüköket nevezték, akik legeltető állattartással foglalkoztak²¹ és egyfajta tartalékos állományként funkcionáltak a katonaparaszti rendszer számára. Adójukat (*resm-i haymane*) a timár-birtokosoknak fizették, cserébe más adónemek, így a rendkívüli adók (*avariz-i divanijye*) alól mentességet élveztek.²² A *yamakokkal* ellentétben ők tehát nem a harcokban részt vevő jürükök ellátásában, hanem a timár-rendszer fenntartásában játszottak fontos szerepet.

A *resm-i haymane* 50 akcsét jelentett a nő, és 25 akcsét a nőtlen háztartások esetében, így Harun Yeni szerint kiszámolható a hajmáne népesség száma. Például Tanrıdağı jürükjei 1591-es összeírásából tudjuk, hogy Jenidzse-i Karaszu bírósági körzetében (*kaza*) (Nyugat-Trákia, Görögország) kétszáz olyan háztartás volt, mely nem volt része az odszak szervezetnek (ahol egyébként 1100 háztartást írtak össze). Ez a kétszáz háztartás 7900 akcsét fizetett a záim (ziámet-birtokos) számára. Ebből már az is kiszámolható, hogy 116 ház és 84 nőtlen között oszlott meg az adóösszeg.²³ Sajnálatos módon a jürük szervezet hajmánéira vonatkozó 50, illetve 25 akcsés adófizetési kötelezettség mértéke nem állhatja meg a helyét a szegedi szandzsák rác-*vlah* vándornépessége esetében. Itt a hajmánék által fizetett adónemeket összevontan tüntették fel (*mahsul-i a'şar ve ispençe-i haymanegan* 'hajmánék tizedeinek és iszendzsájének jövedelme'), vagyis több ismeretlen elemből állt, sőt az adóösszeg sem feltétlenül osztható öttel.²⁴

A Balkán északi részén a jürük szervezethez hasonló elvek alapján működő, ám középkori szerb, bizánci alapokra támaszkodó katonaparaszti berendezkedést találunk a vojnikokét.²⁵ Ennek a felépítését tanulmányozva – több mint egy tucat kánunnáme

¹⁹ M. Tayyib Gökbilgin: *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân*. [Jürükök, tatárok és a hódítók leszármazottai Ruméliában.] İstanbul, 1957. 40.

²⁰ *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572). Özet-Transkripsiyon ve İndeks*. [A 12. számú mühimme defter (978-979/1570-1572). Regeszták, átírás és mutató.] İstanbul, 1996. 572. sz. rendelet.

²¹ *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560)*. [3. számú mühimme defter (966-968/1558-1560).] Ankara, 1993. 729. Az 1638. számú parancsból kiderül, hogy a hajmánék a városok birkahtással való ellátásában játszottak szerepet.

²² Gökbilgin: *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar*, 52–53.

²³ Harun Yeni: The Utilization of Mobile Groups in the Ottoman Balkans. A Revision of General Perception. *Oriental Archive* 81 (2013) 197.

²⁴ Hegyi Klára a koppányi szandzsák területén is arra a következtetésre jutott, hogy a vándor pásztorokra kirótt adóból nem számolható ki pontosan a hajmánék száma. Itt többnyire a „vándorsátrazók adója a legeltetési és akol adóval” nevű összetett adótétellel utalnak jelenlétükre. Hegyi Klára: Magyar és balkáni katonaparasztkok a budai vilájet déli szandzsákjaiban. *Századok* 135 (2001) 1300., 1303.

²⁵ Fodor: Ottoman Warfare, 215–216. A török elől menekülő vojnikok magyarországi jelenlétére Mohács előtt Kubinyi András hívta fel a figyelmet: „1514-ben tíz délvidéki megyében éltek vojnikok, létszámuk azonban ismeretlen.” Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története, 1301-1526*. Bp., 2005. (Osiris tankönyvek) 241., 321., 347.; Kubinyi András: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. *Történelmi Szemle* 38 (1996) 148. Pánya István Bodrog vármegyei jelenlétüket mutatta be: 1509-ből rendelkezünk egy oklevéllel, mely Coborszentmihály, Halmos, Szentpál és Tapolca falvakban említ kiváltságokkal rendelkező vojnikokat, azaz szláv katonaparasztkokat (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [= MNL OL] Diplomatikai Levéltár [= DL] 46 895). István Pánya: Possibilities and Methods for the Reconstruction of the Settlement Structure of Medieval Bodrog County. *Banatica* 29 (2019) 330. „... az említett Czobor Zenthmihal, valamint Halmas, Thapolcza és Zentpal nevezetű, Bodrog vármegyei birtokain lakó huszonöt vojnik-

tartalmaz vojnyukokra vonatkozó rendelkezéseket²⁶ – szintén megtalálhatjuk a hajmánékat, a jürük szervezetben betöltött szerepükkel azonos formában. A vojnyuk katonai állítási egység (*gönder*) többnyire 3-4 személyből állt: a harcokban közvetlenül a dzsebelü (*cebelü*), vagyis a 'vértés' vett részt, váltótársai pedig a jamakok (*yamak*) voltak. Vagyis a jamakok szerepköre eltér a jürük rendszerben bemutatott feladattól. A vojnyukok pótlásáról a törvények egyértelműen rendelkeznek: helyükre fiaik, testvéreik vagy rokonok kerülnek, „kívülről”, azaz idegenek közül a vojnyukok felvételét egyértelműen tiltják.²⁷ Egy másik, részletesebb forrás a szultáni istállók vojnyukjairól rendelkezve megállapítja, hogy az elhunyt vojnyukok helyére harács-fizető, vagy nem harács-fizető fiaik kerülnek. A törvény előnyben részesíti a nem harács-fizetők felvételét, de tiltja, hogy apjuk helyére harács-fizetőként vegyék őket nyilvántartásba. Ha azonban csak harács-fizető fia van, akkor vojnyukká válása megengedett.²⁸ Témánk szempontjából a záró kitétel a jelentős: abban az esetben, ha harács-fizetésre nem kötelezett, vagy pedig harács-fizető fiai vannak az elhunytak, akkor tilos a hajmánék közül vojnyukokat pótolni.²⁹

A tiltásnak nyilvánvalóan akkor van értelme, ha egy bevett gyakorlattal szemben írták bele a törvénykönyvbe, melyet meg is találtunk az 1487-es kösztendili [Bulgária] vojnyuk-összeírásban.³⁰ E defterben 66 alkalommal említik, hogy egy vojnyukot a hajmánék közül pótoltak. Például: Jován, Ráse fivére, aki meghalt, helyére Todor, Braján fia, a hajmánék közül [Yovan birader-i Raše, mürde, becayış Todor veled-i Brayan 'an haymane].³¹ Ennél azonban érdekesebb, a szakirodalomban egyáltalán nem ismert jelenséget is észrevettünk: számos elhunyt vojnyuk helyére a szabályokkal összhangban a fiát nevezik ki, de hozzátéve, hogy a hajmánék közül (*'an haymane*). Így Brankó helyére halála után fiát, Isztepánt a hajmánék közül írják be mint dzsebelü vojnyukot.³² Legkevesebb 18 olyan eset van, amikor az elhunyt fiát nevezik hajmánék közül valónak, de hasonlóképpen a vojnyukot fivérével való helyettesítésnél is előjön e kitétel. A hajmáne kifejezést tehát szélesebb értelemben használta az oszmán adminisztráció, mint azt eddig a szakirodalomból ismertük. A jürük szervezethez hasonlóan a nem harcoló, legeltető pásztorkodást végző félnomádokra alkalmazták, akikre a szláv katonaparaszti szervezetben is tartalékállományként tekintettek. Felidézve a kánunnámék szigorú rendelkezéseit, azt látjuk, hogy a vojnyukok pótlására vonatkozó megkötések inkább az érintettek által óhajtott elveket

---

ját, akiről értesültünk, hogy már korábban is kiváltságosak és ezen felül teljességgel adómentesek voltak, most őket azon vojnyukok közösségétől nekünk bármikor járó bármiféle rendes és rendkívüli adóntól is örökre menteseknek rendeltünk el kegyesen, ahogy jelen oklevél erejével is mentesítjük és felmentjük őket...” MNL OL DL 46 895.

²⁶ Yavuz Ercan: *Osmanlılar İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*. [Bolgárok és vojnyukok az Oszmán Birodalomban.] Ankara, 1986. 15., 114–121.

²⁷ Nikápoly és Szilisztre vojnyuk összeírásának kánunnáméja (1576). Uo. 15.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ *Early Ottoman Military and Administrative Order in the Balkans. A Muster Roll of the Voynuk Corps (Defter-i Esâmî-i Voynugân) in the Western Balkans from 1487. Text and Index*. Ed. Evgeni Radushev – Göksel Baş. Bp., 2020. (21st Century Studies in Humanities.)

³¹ Uo. 40.

³² Uo. 39.

rögzítették, míg az oszmán adminisztráció ettől lényegesen eltérve, a szükségleteknek megfelelően kezelte a katonaparaszti rendszert.

Visszatérve vizsgálatunk területére, a szegedi szandzsákra, a pusztákon nem találunk semmilyen összeírt népességet, viszont igen gyakran szerepelnek olyan kifejezések, melyek az állattartó félnomád népesség jelenlétére utalnak. Ezek közül a legfontosabbat már fentebb, Tompa pusztánál megneveztük: *hali ez ra'iyyet*, 'ráják nélküli'; ha ez a formula nem szerepel egy puszta összeírásánál, akkor az a hajmáne népesség jelenlétére enged következtetni. A titeli náhijéba tartozó Kövesdnél szokatlanul részletesen említik tevékenységüket, anélkül hogy megneveznék őket: „Nevezett pusztán állataikat legeltetik, itatják, a föld tulajdonosának pedig legelőadót fizetnek” [„Zikr olan mezra'anun üzzerinde tavarların otarub ve suvarub sahib-i 'arza resm-i otlak eda ederler”]. A birodalom keleti felétől eltérően a szegedi szandzsák területén nem kizárólag a pusztákon kell számolnunk jelenlétükkel, hanem a falvakban, sőt olykor városok földjein is: számos település adónemei közé írták be a jövedelmet, mely jelenlétüket bizonyítja (*mahsul-ı a'şar ve ispençe-i haymanegan* 'a hajmánék tized- és iszpendzse-jövedelme'). Ennek a jövedelemnek a gyakori előfordulásából (mintegy 80 helységnél rótták ki) arra következtethetünk, hogy bizonyos létszámú összeíratlan nomád népességgel kell számolnunk a szandzsák területén.³³ Az 1578-as defter egy másik bejegyzéséből arra következtethetünk, hogy a szállásokon, melyek nem tartalmaznak összeírt népességet, szintén állattartó félnomádokat találunk (*Mahsul-ı cizye-i haymanegan der salaşha-ı ahali-i varoşha-ı Segedin ve Keçkemet ve Halaş 'Szedeg, Kecskemét és Halas városok lakóinak szállásain található hajmánék dzsizje-jövedelme'*). Ugyanezen defter bevezető törvénykönyvében adófizetésük részletezésénél hajmáne pásztorokról (*haymane çobanları*) tesznek említést. Helyesebb azonban e városok esetében – melyek a középkorban is legeltették a környék pusztáin – inkább magyar pásztorokra gondolnunk, akiket életformájuk miatt illethettek az oszmánok a hajmáne szóval.

Annak ismeretében, hogy a szegedi szandzsák területén számolnunk kell összeíratlan félnomád népességgel, amely a szláv katonaparaszti szervezetbe tartozott, nézzük most meg, hogy adómentességeikért, a rájákhöz viszonyítva nagymérvű szabadságukért és a rendelkezésükre bocsátott legelőhelyekért cserébe mit várt el tőlük az oszmán állam. Hasonlóan a birodalom keleti feléhez, ahol a nomád törzseket lakatlan területek betelepítésére és gazdaságának fellendítésére használták fel, a magyar hódoltságban is ezt a gyakorlatot követték, csak itt kizárólag szláv eredetű hajmánékkal. Egy 1559-ből származó *mühimme defteri* bejegyzés betekintést enged az oszmán állam félnomádokkal szemben alkalmazott helyi politikájába. A szegedi beglerbéghez küldött parancs szerint a Szegedről Budára vezető út elhagyott és lakatlan tájon vezet át, ezért ennek védelme érdekében

³³ Harun Yeni is hasonló következtetésre jut, amikor a szandzsák-összeírás (*tahrir defteri*) és a jürük defterek bejegyzéseit ebből a szempontból hasonlította össze. A szandzsák-összeírásban lakatlanként szereplő pusztákon a jürük-összeírás akár néhány tucat nevet is felsorol jamakként. Adatai azt mutatják, hogy jelentékeny számú olyan jürük lehetett, amelyet a szandzsák-összeírásokban nem írtak össze. Ebből a tényből is arra következtet, hogy nem minden jürük volt része a katonai szervezetnek. A jürük szervezet tartalékosaként szolgáló hajmánék esetében – akik többnyire nincsenek megnevezve a jürük defterekben sem – természetesen nem tudunk számszerűsíteni, de megerősítik Yeni felvetését a jelentékeny regisztrálatlan népesség létezéséről. Yeni: *The Utilization of Mobile Groups, 199–201*.

a hajmánék közül 50 személy *müselmek*ként (bizonyos adók alól felmentett katonaparaszt) a területen található Harka nevezetű helyre telepíttessék le. A parancs szóhasználata is érdekes, úgy beszél az ötven főről, mint „akik senkinek az összeírt rájái és a hajmánék előjárói” [„... kimesnenün yazılı ra'iyyet ve a'yan-i haymane'den...”].³⁴ Ez a parancs egyúttal arra szolgáltat bizonyítékot, hogy szükség esetén a katonai kíségető alakulatként meghatározható *müsellem*-yaya szervezetet is a nomád állattartók közül pótolták ki. Vagyis azt láthatjuk, amit a szakirodalom is megállapított a jürük szervezetre vonatkoztatva: tartalékos állományként szolgáltak, akikre az elnéptelenedett határvidéken az oszmán államhatalom támaszkodhatott. Katonai kíségető alakulatként ott vették igénybe szolgáltatukat, ahol éppen szükség volt rájuk.

Elérkeztünk tanulmányunknak arra a pontjára, ahol ki kell térnünk arra a területre, ahonnan a félnomád legeltető népesség származott. Fő szállásterületük az észak-szerbiai szendrői szandzsák területe (különösen a branicsevói kaza), Vidin, Krusevác, valamint Zvornik Boszniában, ahol vlahoknak nevezték őket.³⁵ A 'vlah' terminus nem jelent feltétlenül etnikai hovatartozást, inkább társadalmi-gazdasági státuszt (nomád legeltető életforma), jogállást (*ius Valachorum*), mely a rájáknál jóval kedvezőbb adózást jelentett, s így jelentős vonzerővel bírt a félnomád legeltető népesség számára. A 16. század elejére a vlahok túlnyomó része elszlávosodott, többségük a vlah összeírásokban szláv nevet visel.³⁶ Szállásterületük éppen az oszmánok magyarországi expanziója következtében 1541-től végleg elveszítette határvidéki státuszát és belső, oszmán törzsterületté vált. Sőt, kezdetben egyenesen az újonnan felállított tartományhoz, a budai vilájethez tartozott a szendrői, vidíni, kruseváci és zvorniki szandzsák. Ezzel párhuzamosan a vlah népesség elveszítette privilégiumait,³⁷ ami válaszút elé állíthatta őket. Vagy letelepedve földművelésre térnek át, vagy elvándorolva részt vesznek az elnéptelenedett, új határvidék, azaz a hódoltság benépesítésében. Egy 1576-ból származó levél már oláh, vagyis vlah falvakról

³⁴ 3 Numaralı Mühimme Defteri, 58. 111. sz. parancs.

³⁵ Hegyi: Magyar és balkáni katonaparasztok, 1281. A szendrői szandzsák élén álló Báli Bég vlah politikájára nézve lásd Fodor Pál: A „hitharc oroszánja”: Jahjapasa-oglu Báli Bég (?–1527). Terjeszkedés és tartományi elit az Oszmán Birodalom európai határvidékén a 16. század elején. *Keletkutatás* (2019) tavasz 61–62.

³⁶ Nikolay Antov: The Ottoman State and Semi-Nomadic Groups Along the Ottoman Danubian *Serhad* (Frontier Zone) in the Late 15th and the First Half of the 16th Centuries. Challenges and Policies. *Hungarian Studies* 27 (2013) 227.

³⁷ A birodalom belsőbb területein, így pl. Köstendil [Kjustendil, Bulgária] tartomány esetében a katonaparaszti kiváltságok elvesztése már korábban, a 16. század elején megtörtént, jogállásuk ekkortól semmiben sem különbözött a rájákéétól. *Early Ottoman Military and Administrative Order*, 23. Hercegovina esetében éppen a mohácsi csata utáni években, 1528–1532 között játszódott le ez a folyamat. Vjeran Kursar: Being an Ottoman Vlach. On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th–18th Centuries)/Bir Osmanlı Eflakı Olmak. Osmanlı Balkanlarının Batı Bölgelerinde Eflak Kimliği, Görevi ve Vaziyetine Dair (15.–18. Yüzyıllar). *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi/Journal of the Center for Ottoman Studies Ankara University)* 34 (2013) 126. A Magyar Királyság déli részeinek betelepítése szempontjából leginkább meghatározó szendrői szandzsák területén élő vlahok egy kánunnámé szerint 1536-ban vesztették el privilegizált jogállásukat. Ahmed Akgündüz: *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. [Az oszmán kánunnámék és jogi szempontból elemzésük.] V. İstanbul, 1990. 358., Antov: The Ottoman State and Semi-Nomadic Groups, 229.

tudósít Bács vármegyében, melyeket az egri végvári betörések veszélyeztetnek.³⁸ A jelentékeny mértékű pusztuláson átesett Bodrog vármegye településhálózatának török defterek alapján történő rekonstruálásánál bukkantunk egy olyan adatra, mely közvetlenül e vlah szállásterületre utal. Az egyik középkori előzmény nélküli török kori települést ugyanis Izvizsdárnak hívják, márpedig a falu neve elárulja, hogy a telepések az észak-szerbiai szendrői szandzsák [Semendire] területén található, branicsevói kazához tartozó Izvizd náhijéből jöhettek, ahol még egy Izvizdar nevű falu is létezett, bár épp egy másik körzetében (itt is nyilvánvalóan azért használták e toponimát, hogy lakóinak a szomszédos Izvizd náhijéből való elszármazására utaljanak).³⁹ Szendrő, Branicsevo és Vidin vidéke az észak-balkáni vlah népesség fő szállásterületének számított, így joggal feltételezhetjük, hogy Izvizsdárt vlah eredetű katonaparaszti népesség hozhatta létre.⁴⁰ A falu esete nem egyedi: a településnevek hordozása jellemző a szállásterületeik között vándorló vlah népességre. Így az új keletű szláv toponimákat – alig néhány kivételtől eltekintve – megtaláltuk az észak-balkáni defterekben.⁴¹

A hódoltság déli felének hajmáne népessége tehát jelentős részben vlah eredetű lehetett, és azt is láthatjuk, hogy – legalábbis kezdetben – beválhatott számításuk: megőrizhették életformájukat, adómentességüket, az oszmánok pedig felhasználták őket a terület benépesítésében és ezáltal biztonságosabbá tételében. A török hatóságok velük kapcsolatos politikája rávilágít az oszmán berendezkedés rugalmas, az adott viszonyokhoz alkalmazkodó jellegére is: az állam tisztán látta, milyen roppant nehezen kivitelezhető feladat lesz a korábbi hódításaitól merőben eltérő berendezkedésű magyar területek konszolidálása, ezért a nomád népesség vonatkozásában merőben más hozzáállást tanúsított, mint eredeti szállásvidékükön. Míg a törzsterületeken elvette privilégiumaikat, addig az új határvidéken nemcsak megtűrte, hanem ki is használta a rác-vlah népesség nyújtotta

³⁸ „Im mastan jsmég az egriek jllien dolgot múuellének, hogni Bács tartomániáhozis mezze vagion, Ergörnek talám hyrét ha hallották, nem hogni oda zolgáltakan vagi fizettenek volna, valamý olah falukra reá mõntenek, föl akarták vönný és az w birtokok alá vinny...” – írta Musztafa budai pasa 1576-ban Trautsohn Jánosnak. Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfű Gyula: *A budai basák magyar nyelvű levelezése 1553–1589*. Bp., 1915. 106. Idézi Szakály Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Bp., 1981. 108. Ha a bácsi náhije csupán két évvel később készült defterében áttekintjük e falvak rájainak neveit, akkor pusztán rác származásukat feltételeznénk. Musztafa pasa szavai más megvilágításba helyezik e népesség eredetét.

³⁹ MAD [= Maliyeden Müdevver] 506 *Numaralı Semendire Livası İcmâl Tahrîr Defteri (937/1530)*. *Dizin ve Tıpkıbasım*. [506. számú szendrői livá idzsmál összeírása (937/1530). Mutató és faksimile.] Ankara, 2009. Lásd még a branicsevói szandzsák részletes összeírásában vilájetként, illetve náhijeként İjviyd [Izvizd, ma Zvižd] alakban. *Ottoman Military and Administrative Order on the Lower Danube during the Time of Mehmed the Conqueror. The Ottoman Tax Registers of Nicopolis, Vidin and Braničevo. Text and Index*. Ed. Halil İnalçık – Evgeni Radushev – Uğur Altuğ. Bp., 2018. (21st Century Studies in Humanities) Passim.

⁴⁰ Hegyi: Magyar és balkáni katonaparasztok, 1281. A tanulmány csak valószínűsítette, hogy a katonaparasztok egy része az észak-szerbiai vlah területről vándorolhatott ide. Izvizsdár bácskai léte bizonyítja a felvetés helytállóságát. Feltételezhető, hogy az Izvizsdárral együtt már az első szandzsák-összeírástól kezdődően feltűnt néhány előzmény nélküli falu (Lipovács, Koranja, Orahova, Bresztács, Islova, Marinofcse) szintén ugyanannak a korai vlah beáramlásnak lehet az eredménye.

⁴¹ Bresztova, Orehova, Kuruseva, Lipovcse, Marinofcse, Virbofcse, Grabofcse, Bukovács toponimákat emelhetjük ki, mint amelyek mind az észak-balkáni vlah területen, mind pedig a szegedi szandzsákban (a bácsi és zombori náhijékban) megtalálhatóak. *The Ottoman Tax Registers of Nicopolis, Vidin and Braničevo*, passim.

lehetőségeket. Jelentős fordulat állhatott be ebben a hozzáállásban 1566, azaz Szigetvár elfoglalása után. Míg 1566 előtt a szigetvári, gyulai végváriak betörései miatt a szegedi szandzsák területe gyakorlatilag határvidék volt, ha nem is földrajzi értelemben, elestük után azonban kiváltságaik éppúgy okafogyottá válhattak, mint azt az észak-balkáni területeken tapasztalhattuk. Ekkortól az oszmán adminisztráció már arra törekedett, hogy a vándor pásztornépeség letelepülve áttérjen a földművelésre és rájává válva jóval nagyobb adóval járuljon hozzá az Oszmán Birodalom működéséhez. Az új helyzetben jogállásuk megtartása ismét szükségessé tette vándorlásukat: nem véletlen, hogy a Dunántúlon, Simontornya, különösen pedig Koppány szandzsákjaiban 1570-től találkozunk velük.⁴² Ugyanebben az évben készült – tíz év kihagyás után – a szegedi szandzsák részletes összeírása, melyben markánsan feltűnik egyes katonaparaszti elemek megfigyeltetése. Különösen a martalócok eltűnése tekinthető szignifikáns jelenségnek, akiket 1560-ban még számos zombori faluban összeírtak.

Összegzés

Most, hogy tisztáztuk az összeíratlan, legeltető vándornépeség hátterét, térjünk vissza Mikla város hirtelen felemelkedéséhez. Mint látjuk, a török igazgatás eltúrta azt a spon-tán népeségmozgást, melynek során a magyar falvak lakói benépesítették Mikla pusztát. Ennek oka könnyen belátható: egy új város jelentős adóbevételekkel kecsegtetett, valamint a hajmánék révén az elköltözött ráják pótlása is könnyen megoldható volt. Szintén egyezett az állam érdekeivel, hogy a hajmánék letelepedve fokozatosan áttérjenek a földművelő életformára. Egyúttal azt is feltételezhetjük, hogy a török igazgatás előnyösnek láthatta megbízhatóbb rác-*vlah* katonaparaszti népeséggel helyettesíteni a három faluból elköltözött magyar népeséget.

Fel kell tennünk a kérdést, hogy találunk-e más olyan eseteket a szandzsák területén, amikor egy pusztát, az oszmán igazgatással nem egyeztetve, elfoglaltak volna magyar ráják. Mikla város felemelkedése egy kivételes esemény lehetett, ugyanis nincs tudomásunk más, tolerált népeségmozgásról, mely egy lakatlan pusztára irányult volna. Akad azonban egy eset, Beregé, ahol hasonló jelenséget tapasztalunk, ám e kísérlet ismeretlen okból kudarcba fulladt. Bereg pusztája a zombori náhijében, tehát jóval délebbre, Küllőd mezőváros északi szomszédságában található. A zombori náhije – eltérően a Miklát magában foglaló északibb körzettől – kizárólag szláv népeséggel rendelkezik a falvakban, magyar-rác keveréknépeséget csak két mezőváros, Szond és Küllőd tud felmutatni. Leginkább arra gondolhatunk, hogy a Bereggel szomszédos város magyar-rác lakosai népesíthették be 1570-ben, amikor váratlanul 11 hánényi népeség jelenik meg az összeírásban (részben szláv,⁴³ részben magyar nevek). A következő összeírásakor,

⁴² Erdal Çoban: Egy balkáni eredetű népcsoport a koppányi szandzsákban: A vlahok az 1570. évi török összeírások alapján. *Aetas* 23 (2008) 4. sz. 179.

⁴³ Köztük olyan szláv név is akad, mint Nika *pivar* (azaz sörfőző), mely arra utal, hogy a szláv lakosok esetében is huzamosabb ideje letelepült életformát folytatókról lehet szó és nem félnomád pásztorkról.

1578-ban azonban a falu ismét lakatlan: Berek falu, ráják nélkül (*hali ez ra'ıyyet*). Csak találgathatunk, hogy vajon a ráják nem találták alkalmasnak a Duna-ártéri falut földművelésre, vagy inkább az oszmán hatóságok léptek közbe és készítették távozásra a lakosokat. Az 1570-ben összeírt neveket mindenestre nem találjuk meg az 1578-as szandzsák-összeírásban sehol a szegedi szandzsák területén, így sorsuk ismeretlen maradt. A közeli pozsegai náhije kánunnáméjában 1545-ben találunk egy figyelemre méltó rendelkezést, mely szerint kifejezetten tiltották a rájáknak, hogy vlah szállásterületen telepedjenek meg és ezáltal vlahhá válva (*eflaklık*) kisebb adóterhet viseljenek.⁴⁴ Elképzelhető, hogy az elnéptelenedett délibb náhijékban a puszták a nagyszámú félnomád népesség, a hajmánék számára voltak fenntartva, a ráják közéjük vagy egyenesen helyükre telepedése pedig nemkívánatos jelenség volt az oszmán adminisztráció számára.

A regisztrálatlan hajmáne népesség kérdése rávilágít arra a kérdéskörre is, hogy míg történeti földrajzi feldolgozásokhoz kiváló forrásanyagot alkotnak a defterek, addig demográfiai becsléseknél nagyon sok bizonytalan tényezővel kell számolnunk. Ezzel kapcsolatban az 1578-as összeírás Szeged városa után bejegyzett, adófizetés alól felmentett népességelemre hívnánk fel a figyelmet,⁴⁵ melyek között egyedülként a szandzsák deftereinek sorában bejegyezték a szegedi cigány közösséget is.⁴⁶ A legnépesebb *cema'at-ı kuptıyan* [cigányok közössége] muszlim nevekből áll. Bálind cigány közössége [„cema'at-ı Balind çıgan”] jórészt magyar, míg Jován cigány közössége [„cema'at-ı Yovan çıgan”] kizárólag szláv nevekkel hívja fel a figyelmet az összeírásokban többnyire láthatatlanul maradt népességelemek létezésére. Hasonló tudósítást a cigány népességről a szomszédos szerémi szandzsák II. Szelim szultán uralkodásának első éveiből származó defterében egyáltalán nem találunk,⁴⁷ ami megerősíti felvetésünket a defterek következtetlenségéről bizonyos adók alól felmentett népességcsoportok összeírásánál.

⁴⁴ Kursar: Being an Ottoman Vlach, 123.

⁴⁵ Adóösszegeket nem írtak be hozzájuk, így érthető, hogy a többi defterben miért nem tartották szükségesnek a kérdéses népességelemek összeírását.

⁴⁶ Bács és Zombor esetében szintén következtetlenséget tapasztalunk: míg 1560-ban és 1570-ben feljegyezték a bácsi cigány közösség tagjait, addig 1578-ban ezt ismeretlen okból nem tartották szükségesnek. Zombor esetében 1560-ban és 1578-ban nem említik őket, 1570-ben viszont 12 nevet sorolnak fel.

⁴⁷ BOA TTD 549.

CONTENTS

STUDIES

- Walter Pohl – Johannes Krause – Tivadar Vida – Patrick J. Geary**
The Integrative Archaeogenetical, Archaeological and Historical Examination of East-Central Europe, AD 400–900 341
- Ráhel Gloviczki** *The Medieval Hungarian Royal Coronation in European Context* 355
- István Kádas** *When the Tax is a Redemption. Redemption of Military Service and Extraordinary Taxation in the Early Years of King Matthias's Reign (1458–1464)* 383
- Miklós Fóti** *An Unusual Demographic Phenomenon and its Background in the Territory of Sancak of Szeged. The Sudden Transformation of Mikla into a Town in 1578* 403
- Gergely Tóth** *Typical and Idiosyncratic Features in the Career of a "Hungarus" Intellectual. The Forgotten (Auto)biography of Matthias Bel* 417
- Márta Hantos-Varga** *Between "Obsolete" Anti-Judaism and Modern Racism. The Grey Zone of Anti-Jewish Argumentation of Catholic Authors* 447
- Tamás Csapody** *History of the Chervenka Exhumations* 481
- Rita Kiss** *The Integration of 1956 Hungarian Refugees in Bavaria* 513

DATABASE

- Zsófia Kádár – Dorottya Piroska B. Székely** *Database of Churchmen Attending Seventeenth-century Hungarian Diets* 533

REVIEW

- Balázs Varga** *The History of Győr's Monography from the Era of Dualism until Today* 627
-

E számunk szerzői

Csapody Tamás, egyetemi docens, Semmelweis Egyetem, Általános Orvostudományi Kar ● Fóti Miklós, tudományos munkatárs, BTK TTI ● Gloviczky Ráhel, egyetemi hallgató, ELTE BTK ● Hantos-Varga Márta, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola ● Kádár Zsófia, tudományos munkatárs, ELTE BTK, Universität Wien, Institut für Österreichische Geschichtsforschung ● Kádas István, tudományos munkatárs, BTK TTI ● Kiss Rita, német-történelem szakos tanár, Realschule St. Vinzenz von Paul [Markt Indersdorf] ● B. Székely Dorottya Piroska, PhD-hallgató, tudományos segédmunkatárs, ELTE BTK ● Tóth Gergely, tudományos főmunkatársa, BTK TTI ● Varga Balázs, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar ● Vida Tivadar, egyetemi tanár, ELTE BTK, tudományos tanácsadó, BTK Régészeti Intézet

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

(ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

